

LA DIVERSITAT RELIGIOSA I L'ENSENYAMENT DE LA RELIGIÓ. DIMENSIONS PARAL·LELS O ESPAIS COMUNS

Jaume Codina i Esmet
Estudiant de doctorat a la Universitat de Vic

Resum

Aquesta recerca es pregunta sobre la qüestió de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. En aquest sentit, es presta especial atenció a la ubicació de l'ensenyament de la religió i del fenomen religiós dins del sistema educatiu, aspecte molt polèmic, possiblement amb un excés de dimensionament en totes les reformes educatives.

La realitat resultant comporta que l'única matèria on l'alumnat estudia de manera separada i aïllada sigui la religió. El diferent credo religiós esdevé més una barrera educativa que una possibilitat de diàleg i d'intercanvi d'experiències i coneixements.

Es tracta d'estudiar l'evolució històrica d'aquestes relacions educatives en un període cronològic molt concret: des de la Constitució espanyola de 1978 fins a l'actualitat. El marc geogràfic de l'estudi el situem en la realitat de la nostra societat catalana, ubicada dins l'Estat espanyol, circumstància que determina el marc d'aquestes relacions.

La recerca realitza una anàlisi de la normativa educativa i dels corresponents debats polític, social, acadèmic i curricular amb la finalitat d'identificar elements de consens, en un camp on aquest s'està mostrant molt difícil.

Les religions i el nostre context social de pluralisme i diversitat religiosa reclamen un tractament adequat, des de la perspectiva de l'alumnat, en el nostre sistema educatiu, partint de la base de la pròpia llibertat de consciència, per tal de contribuir a l'educació integral de l'alumnat.

Objectius

Els objectius de la present recerca són els següents:

- a) Analitzar en quin sentit el fenomen religiós i la transcendència són una dimensió important, tant en el desenvolupament de la pròpia personalitat, com en la convivència en societat.
- b) Analitzar, d'acord amb aquestes consideracions, en el nostre actual context social i polític, el sistema de relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en l'àmbit educatiu.
- c) Analitzar la manera com s'articulen, dins el sistema educatiu, la llibertat religiosa i el dret a l'educació. Tenint present que estem davant dues realitats directament connectades amb la dignitat de la persona humana i amb la llibertat de consciència, elements imprescindibles de la cultura democràtica.
- d) Analitzar la importància d'una educació religiosa com a eina o instrument que ens pot permetre una integració social més plena, en el sentit de la millor comprensió de la realitat de pluralitat cultural i pluralitat religiosa que estem vivint.
- e) Identificar els elements del currículum necessaris per tal de possibilitar un ensenyament del fenomen religiós i de la pluralitat religiosa que contribueixi a una educació integral de l'alumnat.

Metodologia

Aquesta recerca s'ubica en el paradigma qualitatiu o interpretatiu. Es busca realitzar l'estudi dels fenòmens i els processos que incideixen en les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa.

Es pretén realitzar aquest plantejament dins d'una anàlisi del contingut, tant del marc constitucional, com de disposicions ordenadores del sistema educatiu i de les diferents propostes curriculars.

També es pretén realitzar una anàlisi del contingut dels corresponents debats social, polític, acadèmic i curricular.

Resultats

La recerca encara no està acabada, però sí força avançada. Es tracta d'un projecte de tesi doctoral dins del Programa de doctorat Comprensivitat i Educació de la Facultat d'Educació, Traducció i Ciències Humanes de la Universitat de Vic.

En el moment present, el marc teòric de la tesi es troba pràcticament tancat, englobant les següents parts:

- a) Aspectes a tenir presents en les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses.
- b) El marc de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses.
- c) Les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. La configuració del model vigent
- d) Les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa. Aspectes Educatius.

El marc pràctic es troba força perfilat:

- a) D'una banda l'anàlisi dels debats curricular i acadèmic està pràcticament definit.
- b) D'altra banda, l'anàlisi del debat social ja està realitzat, i en procés de redacció.
- c) Finalment, queda pendent l'anàlisi del debat polític.

En aquest moments, doncs, els resultats i les conclusions encara són parcials. Seguidament es concreta el treball realitzat en cada una de les parts de la recerca:

a) En relació als aspectes a tenir presents en les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses, s'atenen tres qüestions:

- En primer lloc, s'analitza l'àmbit de la transcendència i les respostes humanes a les preguntes per la nostra presència en el món, l'origen de la vida i la possibilitat d'un més enllà. La religió esdevé una resposta a aquestes preguntes, essent un fenomen marcadament social.
- En segon lloc, se situa el marc històric de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses, dins la nostra societat. En concret, es presta una especial atenció als tres àmbits següents: les arrels cristianes de Catalunya, la presència històrica d'altres Entitats religioses i la presència històrica d'idees laiques.
- Finalment, es pretén dibuixar la situació actual de la nostra societat davant l'àmbit de la transcendència i del fenomen religiós, a partir dels diferents estudis i de les dades estadístiques, així com des de les perspectives que les mateixes apunten.

b) Les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses ens situa en l'àmbit dels drets i llibertats de les persones, i en el de la seva garantia i possibilitat de gaudiment. En concret, s'aborda el tractament jurídic de la llibertat de consciència i de la llibertat religiosa.

La llibertat de consciència es troba íntimament lligada a la dignitat de la persona humana i és la base de la llibertat religiosa. Aquesta última, d'una banda, s'orienta al lliure desenvolupament de la personalitat i de l'autonomia moral. I de l'altra, s'erigeix en un pressupòsit objectiu d'una organització social i política que garanteixi la seva neutralitat ideològica i religiosa.

La presència religiosa en l'espai públic és evident i, de fet, la visualització d'un pluralisme religiós –incloent opcions d'agnosticisme i d'ateisme- és un bon indicador de la maduresa i de la cultura democràtica d'una societat.

c) En relació a la configuració de model vigent de les relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa, es realitza una perspectiva històrica des del segle XIX fins a l'actualitat, prestant atenció a tots els textos constitucionals i als principals projectes que no es varen arribar a materialitzar, així com als Concordats entre l'Estat espanyol i la Santa Seu de 1851 i 1953, i els Acords de 1979.

L'anàlisi comparada es realitza entre els següents països: Itàlia, Portugal, França, Alemanya, e) Irlanda del Nord, f) Països europeus amb religió oficial estatal (Suècia, Dinamarca, Finlàndia i Gran Bretanya), i g) Canadà.

d) Els aspectes educatius de relacions entre els Poders públics i les Entitats religioses en matèria educativa ens endinsen en els matisos educatius de la laïcitat. Des d'aquesta perspectiva es fa especial atenció a alguns dels aspectes conflictius entorn a la laïcitat en l'àmbit educatiu. Aquests són els nou següents:

- L'elecció de centre.
- La possibilitat d'elecció d'un sistema educatiu alternatiu.
- L'objecció de consciència per a cursar determinades matèries i assignatures.
- L'ús de signes o símbols d'identitat religiosa i cultural en els centres educatius.
- L'ús de determinades vestidures, tant per part de l'alumnat com per part del personal docent.
- L'assistència religiosa en els centres docents.
- La realització d'actes de caire ideològic-religiós en els centres docents.
- La relació laboral del personal docent encarregat de l'ensenyament de religió.
- La ubicació de l'ensenyament de la religió dins del sistema educatiu.

e) Per configurar el marc teòric fins aquí descrit, indicar com en la present recerca s'ha analitzat un conjunt de tractats internacionals, disposicions normatives –incloent-hi els projectes de les mateixes que no varen arribar a formar part de l'ordenament jurídic, ja que varen decaure en el seu tràmit administratiu o parlamentari-, jurisprudència i intervencions parlamentaries –interpel·lacions i preguntes que no formen part del debat de cap disposició normativa-. Tots aquests documents, en major o menor mesura, fan referència a qüestions educatives relacionades amb la ubicació de la religió dins del sistema educatiu.

La finalitat d'aquesta anàlisi ha estat la d'identificar els diferents aspectes presents en el disseny de la ubicació de l'ensenyament de la religió dins el sistema educatiu. L'inventari de tot aquest conjunt està format per 174 documents.

f) Endinsant-nos en el marc pràctic, ens trobem amb les diferents vessants del debat: el polític, el social, l'acadèmic i el curricular. Com ja s'ha indicat, la vessant política del debat encara es troba pendent de realitzar. Els indicadors d'aquesta anàlisi es concretaran en els processos d'elaboració de la Constitució espanyola de 1978, dels dos Estatuts d'Autonomia de Catalunya, de les lleis que han regulat el dret a l'educació i el sistema educatiu.

g) La vessant social del debat s'ha realitzat principalment en relació als dos diaris de més difusió a Catalunya, tenint en compte el període de publicació que compregués des de l'adveniment de la democràcia fins a l'actualitat. En aquest sentit, s'ha centrat en els diaris *La Vanguardia* i *El Periódico*.

L'anàlisi ha partit de la identificació prèvia d'uns indicadors. Aquests, d'una banda, s'identifiquen amb els indicadors del debat polític, i de l'altra amb esdeveniments relacionats amb el tema de la recerca. En relació a aquests últims, s'han contemplat els nou següents:

- Els Pactes de la Moncloa.
- La possibilitat de l'ensenyament de la religió mormona dins del sistema educatiu de l'Estat espanyol mitjançant l'Ordre de 19 de juny de 1984. La religió mormona va ser la primera en accedir al sistema educatiu, encara que hi va durar poc temps.
- La "Declaració conjunta en favor de l'Educació", signada en data 17 de setembre de 1997, a iniciativa de la *Fundación Encuentro*, per entitats i associacions molt diverses.
- "Manifest de Jabalquinto", en relació a l'anunci del que seria la futura LOCE, reclamant un debat previ abans de tramitar una reforma legal.
- "Una educació de qualitat per a tots i entre tots". Document base presentat pel Ministeri d'Educació i Ciència, el mes de setembre de 2004, per a la reforma de la Llei orgànica de qualitat de l'educació.
- Sessió del Consell escolar de l'Estat, de data 16 de febrer de 2005, on es demana l'eliminació de l'assignatura de religió del currículum.
- El Pacte Nacional per l'Educació, signat el 20 de març de 2006 al Palau de la Generalitat.
- Anunci de la reforma de la Llei orgànica de Llibertat religiosa. Aquest anunci, per part del Ministeri de Justícia de l'anterior Govern, ha comportat un intens debat social durant els mesos d'estiu de 2009 i de 2010.
- Moment actual. En el moment actual continuen sorgint notícies en relació al tema del present estudi. El mesos de gener i de febrer de 2012 se n'han produït dues. D'una banda, l'anunci del Ministre d'Educació de canviar el nom –i per tant els continguts- de la jove assignatura d'educació per la ciutadania. De l'altra, l'anunci per part de la Generalitat de Catalunya de prorrogar un any més, en determinades condicions, la contractació de docents de religió catòlica sense la titulació requerida. Aquest estiu, també, s'ha anunciat la reforma de la Llei orgànica d'Educació, que ja ha començat i la seva tramitació parlamentària.

Els resultats d'aquest debat es troben recollits en 431 articles del diari *La Vanguardia* i 181 del *Periódico*. Aquests articles són tant de notícies d'actualitat, com de comentaris o entrevistes. En varies ocasions, la notícia ha ocupat la portada. La vivesa i l'actualitat del debat es troba suficientment acreditat.

Els comentaris i les entrevistes reflecteixen tendències i ideologies diferents en relació a l'autor del comentari o la persona interessada. El fet que *La Vanguardia* disposi d'una secció de religió, on periòdicament hi escriuen articles alguns bisbes, comporta que hi sigui més present la veu de l'Església catòlica.

h) La vessant acadèmica del debat es realitza principalment en relació a tres publicacions, totes elles anteriors a 1977. Aquestes són les següents: *Revista de Educació*, *Perspectiva Escolar* i *Cuadernos de Pedagogía*.

D'aquestes publicacions s'ha valorat, en el cas de *Revista de Educació*, el fet de ser un portaveu privilegiat del Ministeri. I, en els cas de les altres dues publicacions, la seva vinculació amb els moviments de renovació pedagògica i l'arrelament de les seves redaccions a Catalunya.

En les tres revistes seleccionades es presta atenció als articles i estudis que es centren en qüestions relatives a la ubicació de l'ensenyament de la religió dins dels sistema educatiu, així com aspectes relacionats amb aquesta ubicació.

Una temàtica molt relacionada amb la religió, i més en concret amb el pluralisme religiós, és la interculturalitat. En aquesta anàlisi sols s'ha fet referència a aquests articles quan contemplen de manera expressa i directa la relació entre la interculturalitat i el pluralisme religiós.

L'anàlisi de les tres publicacions comprèn des de l'adveniment de la democràcia fins al moment present. La vessant acadèmica engloba tot aquest període, ja que les propostes, idees i reflexions no sempre són estrictament paral·leles amb la cronologia dels fets, encara que aquests sempre siguin referents de les mateixes.

En total, es relacionen 327 documents (entre articles i notícies): 35 corresponen a *Revista de Educació*; 40 a *Perspectiva Escolar* i 252 a *Cuadernos de Pedagogía*.

Els resultats que s'apunten d'aquest anàlisi són els següents:

- El tractament del tema no es realitza de manera igual en les tres publicacions. *Revista de Educació* i *Perspectiva escolar* realitzen un tractament més aviat limitat si és compara amb l'extens tractament de *Cuadernos de Pedagogía*.
- En el cas de *Revista de Educació*, el tractament es més aviat escàs, destacant exclusivament un número monogràfic, sobre la possibilitat d'un pacte social en educació, on s'apunta la necessitat del mateix i les dificultats per aconseguir-lo.
- En el cas de *Perspectiva escolar*, el tractament del tema s'ha realitzat de manera continuada però escassa. En aquest sentit, destaquen tres números monogràfics, un per dècada que ens permeten seguir, en certa manera, una línia argumental que, d'acord amb el tarannà de la publicació, s'identifica amb la defensa d'una escola pública laica.
- En el cas de *Cuadernos de Pedagogía*, el tractament del tema és constant. Aquest tractament es realitza des de diferents vessants i amb el reflex de les diferents posicions ideològiques.
- En aquesta vessant acadèmica del debat, destaca la càrrega excessivament ideològica de les argumentacions, mancant amb molta evidència argumentacions pedagògiques que, possiblement, facilitarien un gir adequat del mateix.
- Les posicions ideològiques s'han enconat molt des del plantejament del que va acabar sent la LOCE.
- No es veu un camí clar per tornar a plantejaments que puguin possibilitar o facilitar un consens.

i) Finalment, en la vessant curricular del debat s'analitzen les diferents postures entorn a l'ensenyament de la religió i de l'educació per la ciutadania. El mètode utilitzat és, principalment, l'anàlisi de documents.

Els documents analitzats comprenen els currículums utilitzats per a l'ensenyament de l'assignatura o àrea de religió. També es fa esment a l'ensenyament de l'educació per la ciutadania, ja que el seu debat afecta tant a aspectes vinculats a la llibertat de consciència, com a l'ideari dels centres docents, arribant-se a barrejar diferents aspectes del debat sobre la ubicació en el sistema educatiu d'ambdues matèries.

El debat curricular ha comportat l'anàlisi de documentació molt diversa i de molt diferent procedència i validesa. Aquesta comprèn des d'estudis i posicionaments, fins a ordenacions curriculars, sentències o normatives en vigor. L'inventari total és de 42 documents.

Amb aquests documents es pretén oferir una mostra suficientment àmplia dels diferents posicionaments que s'originen entorn a les diverses possibilitats d'un ensenyament escolar de la religió, incloent-hi la negació de tal possibilitat.

La selecció dels mateixos ha obeït a criteris de representació i d'oportunitat. S'ha intentat recollir documents que mostrin plantejaments diferents entorn al tema del present estudi i s'ha aprofitat la participació en jornades i congressos, tant per recollir l'opinió de les diferents entitats religioses i dels diferents col·lectius socials, com per copsar els estudis realitzats.

De l'anàlisi del debat curricular, se'n poden apuntar les següents conclusions:

- La majoria d'argumentacions d'aquest debat són més d'índole ideològic que pedagògic.
- El centre del debat no és tant l'interès de l'alumnat, com la defensa dels drets i llibertats establerts en la Constitució espanyola i en els Tractats internacionals, o la defensa d'un determinat model d'organització social.
- Possibilitat de compatibilitzar l'ensenyament escolar de la religió amb l'ensenyament escolar de l'educació per la ciutadania.
- Possibilitat de compatibilitzar l'ensenyament confessional de la religió amb l'ensenyament aconfessional de la mateixa.
- Importància per a la formació de l'alumnat de rebre una formació aconfessional sobre la cultura religiosa, el fenomen religiós i l'àmbit de la transcendència, així com una formació sobre l'àmbit de la llibertat de consciència que inclou la llibertat religiosa.
- Importància d'aquesta formació religiosa aconfessional per viure en societats cada cop més complexes amb una forta presència del pluralisme religiós.
- Les persones vinculades a la docència de les diferents entitats religioses coincideixen en la importància de l'ensenyament de la religió, i en gran nombre, es mostren partidàries d'un ensenyament aconfessional.
- No obstant, en el si de les entitats religioses que tenen accés al sistema educatiu, l'opinió de les corresponents jerarquies sol identificar-se amb el manteniment del sistema establert fins ara d'un ensenyament confessional de la religió.
- La desigualtat de les entitats religioses en relació a l'ensenyament escolar de la religió és evident. El desenvolupament curricular així ho reflecteix.

Del conjunt dels quatre debats apuntats en el marc pràctic d'aquesta recerca, se'n desprenen, entre d'altres, les següents consideracions:

- a) La majoria d'argumentacions de l'anàlisi de la normativa educativa i dels diferents debats responen a un fort enfocament ideològic.
- b) La importància de l'alumnat com a plantejament teòric es troba força acceptat. No obstant, en la realitat dels debats aquesta importància de partida es va diluint.
- c) El sistema educatiu de l'Estat espanyol ha recollit de manera parcial i separada aspectes, que ajuntats, permetrien donar una resposta satisfactòria, per a la majoria de la societat, de la presència del fenomen religiós i de la pluralitat religiosa dins el sistema educatiu.

Conclusions

Les conclusions que apunta la recerca que s'està realitzant s'ubiquen en les següents línies:

- a) En relació a la presència de l'ensenyament de les religions dins del sistema educatiu, la realitat social i política actual és la d'una continua desentesa.
- b) Aquesta manca de consens en l'àmbit educatiu respon a una bipolarització històrica a nivell europeu de la ideologia socialista amb la ideologia cristiana, agreujada en el nostre cas per la Guerra civil i la dictadura franquista.
- c) Tant en el debat polític, com en el social, com en l'acadèmic, l'interès de l'alumne no és el punt central. El punt central d'aquest debat reflecteix un excessiu pes ideològic.
- d) Necessitat de plantejar el debat en la perspectiva de l'alumnat. L'ensenyament escolar de la religió s'hauria de fonamentar en les necessitats de l'alumnat i en el reflex de la realitat social de les aules i de l'entorn més immediat del centre docent.
- e) La combinació de diferents elements de les regulacions de l'ensenyament escolar de la religió i de la seva alternativa -tant de les disposicions ja derogades com de les vigents- podrien permetre un marc on estiguessin presents aquests dos fonaments anunciats en la lletra anterior.
- f) Necessitat d'establir un currículum que contempli, per a tot l'alumnat, l'ensenyament de la llibertat de consciència, l'àmbit de la transcendència i el pluralisme religiós. Aquest plantejament respon a una educació integral de l'alumnat en una cultura democràtica.
- g) Possibilitat de combinar aquesta proposta de la lletra anterior, amb un enfocament confessional –evidentment optatiu- o amb uns accents confessionals en funció de l'alumnat concret i de l'entorn social més immediat d'un centre educatiu.

Bibliografia

- Associació UNESCO per al diàleg interreligiós (2001): *Cultura religiosa per als ciutadans del demà*. Barcelona: Associació UNESCO per al diàleg interreligiós.
- Bada, J. (2007): "Societat i fet religiós avui, i al llarg del temps, a Catalunya". Dins Rial, R. (coord.); *Reflexions entorn del fet religiós*. Vic: L'Alber i Fundació Privada Educativa Vedruna. Barcelona, pàgines 91 a 118.
- Cámara, G. (2005): "La educación en el Estado laico: el marco constitucional español en perspectiva histórica y comparada". Dins Blas Zabaleta, P. (coord.): *Laicidad, educación y democracia*. Madrid: Biblioteca Nueva, pàgines 117 a 142.
- Castillo, J.M. (2005): "Religión y sociedad en España". Dins Castillo, J.M. i Tamayo, J.J. (2005): *Iglesia y sociedad en España*. Madrid: Trotta, pàgines 17 a 96.

- Cifuentes, L.M. (2005): "Laicidad e interculturalidad. Perspectivas de futuro". Dins Blas Zabaleta, P. (coord.): *Laicidad, educación y democracia*. Madrid: Biblioteca Nueva, pàgines 69 a 103.
- Codina J. (2009): *La libertad religiosa y el derecho a la educación. El sistema educativo del Estado español*. Recuperat el 22 de novembre a: <http://www3.unileon.es/dp/ade/codinaesmet>
- Corzo, J.L. (2008): *Jesucristo falta a clase*. Madrid: PPC.
- Díaz-Salazar, R. (2007): *España laica*. Madrid: Espasa.
- Esteban Sánchez, V. (2007): "La secularización en entredicho: la revisión de un debate clásico de la sociología". Dins Bericat, E. (coord): *El fenómeno religioso. Presencia de la religión y la religiosidad en las sociedades avanzadas*. Sevilla: Centro de Estudios Andaluces, pàgines 299 a 316.
- Estruch, J. i Alt. (2005): "Les altres religions. Minories religioses a Catalunya". Barcelona: Editorial Mediterrània.
- Gómez Llorente, L. (2005): "El laicismo y la escuela". Dins Blas Zabaleta, P. (coord.): *Laicidad, educación y democracia*. Madrid: Biblioteca Nueva, pàgines 37 a 67.
- López-Camps, J. (2008): *Afers religiosos. Una proposta de política pública*. Barcelona: Fundació Rafael Campalans. Papers de la Fundació número 152.
- López Medel, J. (2004): *Libertad y derecho a la enseñanza de la religión*. Madrid: Dykinson.
- Martínez Blanco, A. (1994): *La enseñanza de la religión en los centros docentes*. Murcia: Universidad de Murcia.
- Mellén, T. (2011): "Religió i valors". Dins Castiñeira, A i Elzo, J. (directors): *Valors tous en temps durs. La societat catalana a l'Enquesta Europea de Valors*. Barcelona: Barcino editorial, pàgines 279 a 299.
- Obiols, R. (2001): "Socialismo y cristianismo. Perspectivas de futuro". Dins García de Andoain, C. i Jáuregui, R. (editors): *Tender puentes. PSOE y mundo cristiano*. Bilbao: Desclée de Brouwer, pàgines 211 a 220.
- Pardo, P.C. (2008): *Laicidad y acuerdos del Estado con las confesiones religiosas*. València: Tirant lo Blanch.
- Pérez-Agote, A. i Santiago, J.A. (2005): *La situación de la religión en España a principios del siglo XXI*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, Opiniones y Actitudes, n. 49.
- Suárez Pertierra, G. (2005): "Laicidad en el constitucionalismo español". Dins Llamazares, D. (Director): *Libertad de conciencia y laicidad en las instituciones y servicios públicos*. Madrid: Dykinson, pàgines 119 a 132.
- Seglers, A. (2005): *La laicidad y sus matices*. Granada: Comares.
- Tolosana, C (2003): *El debat de l'escola pública a l'Espanya de la transició. La laïcitat*. Tesis doctoral. Barcelona: Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona.
- Wimberley, J. (2003): "La educación para el diálogo intercultural e interreligioso: la nueva iniciativa del Consejo de Europa". Dins *Perspectivas, revista trimestral de educación comparada*, número 126. Recuperat el 22 de novembre a: <http://www.ibe.unesco.org/publications/Prospects/.../126s/wims.pdf>